

Türk-Ermeni Uzlaşmasının Yolunu Hazırlamak: Kişisel Bir Aktarım

BURCU GÜLTEKİN PUNSMANN
Mayıs 2013

- Yalnızca empati Türklerle Ermeniler arasında uzlaşmanın sağlanmasına kapı aralayabilir.
- Sınırların açılması Türk-Ermeni uzlaşmasının anahtarıdır. Türk ve Ermeni devletlerinin birbirine komşu olmaları çok büyük bir fırsattır. Coğrafya tarihin kopardıklarını bir araya getirebilir.
- İlişkilerin normalleştirilmesi için yapılan son girişimin başarısızlığa uğraması, Yukarı Karabağ koşulunun yeniden gündeme getirilmesine yol açtı. Önümüzdeki yıllar soykırım meselesini ön plana çıkaracaktır.
- Türk-Ermeni uzlaşması Türkiye toplumunun ve siyasi sisteminin daha ileri bir biçimde demokratikleşmesinin önemli bir meselesidir. Halen yarı-resmi çevrelerde Türk-Ermeni ilişkilerinden bahsederken kayda değer bir davranış değişikliği görülmemektedir.
- Kürt meselesi, bugün ulusal kimliğin ilerici bir biçimde yeniden tanımlanması ve sorgulanması sürecini destekleyen en güçlü dinamiktir. Kürtler, Ermenilerle tarihi bir uzlaşma sürecine girme konusunda isteklidirler.

İÇİNDEKİLER

Bugünden 1990'lara bakmak: Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geleceğine dair umut vadeden bazı adımlar	3
Hükümetler arası resmi ilişki kurulmaksızın Ermenistan devletinin tanınması: Hükümetler arası gündeme ilişkin arka plan notu:	3
Hükümetler arası düzey.	4
Türk-Ermeni ilişkilerindeki Asimetri	5
Tarihin siyasallaştırılması	5
Türkiye-Ermenistan sınırının açılması ve uzlaşma girişimleri.	6
Türk Ulusal Bağlamında Ermeni Meselesi	6
Yapılması gereken: Türkiye'deki Ermeni Kimliğinin Onarılması	8
Kürt çoğunluğundaki şehirlerde Ermeni mirası	9
Belirleyici bir faktör olarak Kürtlerle barış süreci.	9
24 Nisan 2013	9

Kişisel bir not

Bana Ermenilerle Türkleri yakınlaştırmak için harcadığım on iki yıllık uzun çabayı dile getirme fırsatı sunduğu için Friedrich-Ebert-Stiftung'a fazlasıyla müteşekkirim. Ne yazık ki Ermeni komşularıyla oynayarak büyüme şansına sahip çok az sayıda İstanbullu Türk'ten biri değilim. Dahası, çocukluğum bir Türk diplomatın kızı olarak ASALA'nın (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) saldırı tehditleri altındaki bir ortamda geçti. Buna rağmen geriye dönüp baktığımda o zamanlarda Ermenilerle ilgili olumsuz hiçbir görüş taşımadığımı fark ediyorum. Sanırım çocuklarda kimi zaman şahsi düşmanları olabileceği düşüncesini reddetmek gibi bir bilgelik bulunabiliyor. Çok sonraları, 2000 yılında doktora yaptığım sıralarda İstanbul'da bir araştırma merkezinde çalışıyordum. Bu iş çerçevesinde Kafkaslar üzerine çalışmam istenmişti ve ben Ermenistan'ı seçtim. Bu vesileyle ilk kez 2001'de Ermenistan'a seyahat ettim ve o zamandan beri de Ermenistan seyahatlerimi sürdürüyorum.

Ermenistan'a gittiğimde kendimi evimdeymişim gibi hissediyorum. Aslına bakarsak Türkiye için Ermenistan, bir sınır komşusundan çok daha ötedir. Aynı tarih ve coğrafyayı paylaşan bu iki ulusun kaderi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Maalesef bugün kapalı duran Türkiye-Ermenistan sınırı uzun zamandan beri adeta iki ülke arasındaki uçurumu simgeliyor.

Bugünden 1990'lara bakmak: Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geleceğine dair umut vadeden bazı adımlar

Türkiye 1990'lı yıllarda birbirini takip eden ve ağırlıklı olarak merkez sağ partilerin yer aldığı koalisyon hükümetlerince yönetildi. Sovyetler Birliği'nin dağılması Türk dünyası veya 'Türkî cumhuriyetler' adı verilen geniş bir alanın kapılarını açtığı için temel bir stratejik kazanım olarak kabul ediliyordu. Türk kimliğinin tanımını çoğunlukla coğrafi bir alan ile bağdaştırmak gerekiyordu. 90'lar boyunca Sovyetler sonrası alan, Türk elitlerince genellikle bir Türk alanı olarak algılandı. İlginçtir ki Ermenistan bu süreçte dışlanmadı. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına son derece yumuşak bir şekilde tepki verdi. Mesut Yılmaz başbakanlığındaki hükümet eski Sovyet devletlerinin tamamının bağımsızlıklarını ABD ve diğer batılı güçlerden önce tanımak

gibi riskli bir karar aldı. Yılmaz hükümetinin görevden ayrılmadan önceki son faaliyetlerinden birisi 9 Kasım 1991 yılında Azerbaycan'ın tanınması oldu. Yerine geçen Süleyman Demirel koalisyon hükümeti de 16 Aralık'ta diğer eski Sovyet devletlerini ayırım gözetmeksizin tanıyarak bu siyaseti devam ettirdi. Türkiye 1991 sonbaharı ve 1992 ilkbaharı arasında hem Azerbaycan hem de Ermenistan'la iyi ilişkiler geliştirmiş gibi görünmektedir.

1990'ların başında Türkiye bürokrasisinde ve bazı siyasi ve bürokratik elitlerde, coğrafi ve tarihsel bir perspektiften bakıldığında yeni bağımsızlaşmış Ermenistan Cumhuriyeti ile dostane komşuluk ilişkileri kurmanın önemine dair net bir anlayış vardı. İlginç olan şu ki bu ılımlı anlayış, bu tür bir yaklaşımın daha az beklenebileceği sağ kanat milliyetçi çevrelerde kabul görüyordu.

Bu doğrultuda Türkiye; Azerbaycan'ın uyguladığı abluka ve Gürcistan üzerinden geçiş güzergâhlarının kapanması nedeniyle daha da kötüleşen Ermenistan'ın kronik ekonomik sıkıntılarının hafifletilmesi için çeşitli adımlar attı. 1992 yılının Kasım ayında yüz bin ton buğdayın Türkiye üzerinden Ermenistan'a geçişini onayladı ve Ermenistan'da acil olarak ihtiyaç duyulan elektriği iki ülkeyi birbirine bağlayacak bir enerji hattıyla sağlamayı kabul etti. Enerji hattı projesi, Azerbaycan'da düzenlenen protestoların ardından iptal edildi. 1993 yılında Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan ile Milliyetçi Hareket Partisi (MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in yaptıkları görüşme ise unutulmaz bir olaydır ve MHP'nin bir zamanlar taşıdığı iletiri görüşlü ve cesaretli duruşun bir göstergesidir.

Hükümetler arası resmi ilişki kurulmaksızın Ermenistan devletinin tanınması: Hükümetler arası gündeme ilişkin arka plan notu:

16 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye tarafından tanınması son derece anlamlı bir karardır. Bu karar bir niyeti gösterir ve müteakip yasal uygulamalara işaret etmektedir. Tanıma esasen uluslararası hukuki sonuçları olan tek taraflı bir eylemdir. Bugün Ermenistan'ı tanımayan iki ülke olan Pakistan ve Suudi Arabistan'ın aksine, Türkiye uluslararası hukuk şemsiyesi altında ilişkiler geliştirmeyi kendi yararına görmüştür, ancak Ermenistan'ı hukuken tanımamasının ardından çelişkili bir biçimde Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaması ve iki ülke arasındaki ilişkileri resmileştirmemiştir.

Fakat Türkiye ile Ermenistan arasındaki diplomatik kanalların tümüyle kapalı olduğunu varsaymak yanıltıcı olur. Türkiye, komşusu olan ve tanıdığı olduğu bir ülke ile fiili diplomatik ilişki içerisinde. Diplomatik ilişkilerin kurulması konusunda bir protokolün olmaması diplomatik temsilciliklerin açılmasını ve temsilcilerin akreditasyonunu engellemektedir. Resmi diplomatik ilişkinin bulunmaması, ilişkileri düzeltmekte hayati önemdeki iletişim kanallarından hem Türkiye hem Ermenistan devletini yoksun bırakmaktadır.

Türkiye Nisan 1993'te Doğu Kapı'yı (Ahuryan sınır kapısını) kapatarak Ermenistan'a geçişleri engelledi ve iki ülke arasında doğrudan kara ulaşımını durdurdu. Bu kararda Ermenistan ve Azerbaycan arasında giderek tırmanan Yukarı Karabağ sorununun ve elbette Kelbecer'e yönelik Ermenistan kuvvetlerinin saldırısının tetiklediği kitlesel mülteci akınının etkisi vardı. O tarihten bu yana Türkiye-Ermenistan sınırı geçişe kapalıdır.

Ermenistan'a yönelik Türk resmi politikası sınırın kapatılmasından beri büyük ölçüde değişmeden kaldı ve Türkiye'nin Ermenistan hükümeti ile sürdürdüğü müzakere konumunu tanımlayan bir devlet politikasına evrildi. Türk perspektifine göre ikili ilişkilerin normalleşmesi için yapılan hükümetler arası müzakerelerin gündemine üç temel mesele ağırlığını koymuştur. Bunlar: Yukarı Karabağ şartı, soykırım ve Ermenistan tarafından ortak sınırın açıkça tanınmasıdır. Sınırın kapatılması ve ardından Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulmasının reddi, Ermenistan ve Azerbaycan arasında giderek tırmanan Yukarı Karabağ sorunu ve Ermenistan'ın Türkiye ile ortak sınırını tanıması konusunda takındığı ikircikli tavır ile birlikte cereyan etmiştir. Ermeni soykırımının tanınması tartışmaları ise bu belirsizliğin etkilerini yoğunlaştırmıştır. Türkiye, ülkenin doğusunda Ermenilerin toprak iddialarını destekleyeceğinden endişe duymaktadır.

Türk ve Ermeni hükümetleri ikili ilişkilerin düzeltilmesi için pek çok girişimde bulundular. Hükümetler arası temaslar 1999 yılında ivme kazandı. 18-19 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da düzenlenen AGİT zirvesinde boru hatlarının bağlanması ve Kafkaslar'da barışın tesisine ilişkin sorular tartışıldı. Zirvede, Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir barış anlaşmasının sağlanması ve aynı zamanda Bakü-Ceyhan Boru Hattı'na ilişkin bir dizi anlaşmayı hedefleyen büyük çaplı bir diplomatik taarruz başlatıldı. Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi 2000-2001 yılları boyunca siyasetin ufkunda yer aldı. İlişkilerdeki bu canlanma, Fransa Parlamentosu'nun

Ocak 2001'de "Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1915'te yapılan Ermeni Soykırımı" nı tanıması ile tehlikeye girdi.

2005 yılında diplomatik temaslar yeniden yoğunlaştı. Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Koçaryan arasındaki mektup trafiği bir diyalog izlenimi yarattı. Yeni bir canlanma aslında biri Türkiye, öteki Ermenistan'dan yapılan iki kamusal çağrı ile yeniden başlatılmıştı. Başbakan Erdoğan, Cumhurbaşkanı Koçaryan'a yazdığı mektupta 1915'te yaşanan tarihsel gelişmeleri ve olayları araştırmak için ortak bir komisyon kurulması çağrısında bulundu. Bu öneriyi, Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın iki ülke arasında var olan tüm sorunların görüşülmesi, tartışılması ve bunların çözülmesi hedefiyle hükümetler arası bir komisyon kurulması önerisi izledi. Tüm bu tekliflerin ikili ilişkilerin tamamen normalleşmesini hedefleyen bazı pratik adımlarla sürdürülmesi gerekmektedir.

Hükümetler arası düzey

Türk Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesinde ikinci bir altın fırsat protokol sürecinin başarısız olmasıyla kaçırıldı. İlk fırsat Ermenistan'ın bağımsızlığa kavuşmasının ilk yıllarında Petrosyan'ın cumhurbaşkanlığı sırasında kaçırılmıştı. Önümüzde zor bir süreç bekliyor: Açmazlar bitecek gibi görünmüyor. Nihayetinde ikili ilişkiler her iki ülke açısından Azerbaycan ve Ermeni diasporası gibi üçüncü tarafların müdahaleleriyle daha da gergin bir hale gelecektir.

Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik ekonomik baskısı, Azerbaycan devlet gaz firması SOCAR'ın Türkiye'deki yatırımlarıyla beraber artmaktadır. SOCAR kısa zaman içerisinde Türkiye ekonomisindeki en büyük uluslararası doğrudan yatırımcı olacaktır. 2017 sonlarında SOCAR'ın Türkiye'deki yatırımının, PETKİM'in özelleştirilmesi ve Azerbaycan Türkiye boru hattı projesi TANAP ile birlikte 17 milyar ABD doları olması beklenmektedir.

Azeri unsuru süreci Yukarı Karabağ sorununun çözümüne bağımlı kıldığı için, esasen Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi için yapılan son girişimin önünde bir engel teşkil oluşturdu. Ankara'da resmi düzeyde Azerbaycan'ın Türk-Ermeni denkleminin bir parçası olduğuna dair net bir anlayış vardır. Diğer bir deyişle, Türkiye Yukarı Karabağ sorununda bir taraf olduğu gibi Azerbaycan da Türk-Ermeni ilişkilerinde bir taraftır. Türkiye'de Ermenistan sınırının kapatılması, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgaline karşı bir misilleme olarak al-

gılandığı için on yıldan bu yana süren Türk ablukasının sona erdirilmesi de Yukarı Karabağ sorununun siyasi çözümüne ve Azerbaycan topraklarının özgürleştirilmesi meselesine sıkı sıkıya bağlı kabul edilmektedir.

Diğer taraftan 1915'te yaşanan trajik olayların 100. yılı yaklaştıkça Ermenistan'da Ermeni diasporasının etkisi daha da fazla ses bulacaktır. Bekleneceği üzere önümüzdeki yıllarda soykırım meselesi ilk planda olacaktır. Genel durum, 2005'te bir ortak tarihçiler komisyonu oluşturulması meselesine dair Ermenistan ve Türkiye arasında yürütülen ve ağırlıklı olarak başbakan Erdoğan ve cumhurbaşkanı Koçaryan arasındaki mektup trafiği ile sürdürülen süreç ile benzerlikler gösterebilir. Kuvvetle muhtemeldir ki Ermenistan hükümeti Türkiye ile ikili yeni bir ilişkiler sürecine daha isteksizce yaklaşacaktır.

■ Türk-Ermeni İlişkilerindeki Asimetri

Türk-Ermeni ikili ilişkileri doğası gereği asimetrik-tir. Bu asimetrinin etkilerini net bir biçimde kavramak, Türk-Ermeni ilişkilerinin, resmi ya da sivil toplum düzeyinde olsun geliştirilmesi amacıyla yapılacak girişimler için son derece önemlidir. Tarih, ekonomi, yumuşak güç (soft power), hukuki yapı ve toplumsal kalkınma açılarından bakıldığında, güçler dengesi Türkiye'nin yararınadır. Ermenistan, 3 milyon civarındaki nüfusuyla küçük bir ülkedir. Buna karşın Türkiye'nin nüfusu neredeyse 80 milyondur. Fakat Türklerin büyük çoğunluğu bu asimetrinin farkında değildir.

Türkiye 1992 yılında Ermenistan Devleti'ni tanımıştır ve akabinde Türkiye'nin uyguladığı siyaseti en iyi niteleyen kavram aldırmaştır. Türkiye, Ermenistan'ı yok sayabilir, ancak Ermenistan'ın böyle bir lüksü yoktur. Ermenistan'ın gündeminde Türkiye her zaman, öncelikli ilk üç sorun arasında yer almaktadır. Türkiye gibi büyük ve dinamik bir ülke için Ermenistan sadece belirli bazı durumlarda bir mesele olur ve geriye kalan zamanlarda akıllardan çıkar. Ermeniler, Türkleri yok sayamaz. Türkiye'nin aldırmaştır siyasetinin etkileri sınırın ötesinde hissedilmektedir. Ermenistan'ın Türkiye'ye ilişkin siyasetini teşvik eden şey, güçlü komşunun nazarında bir "etmen" haline gelme arzusudur.

Diaspora bu asimetriyi dengelemek için, bilhassa soykırımın tanınması ile ilgili olarak yürütülen uluslararası çabalarla üçüncü bir taraf gibi devreye girmektedir. Ermenistan hükümeti 1998'den bu yana soykırım meselesini kendi uluslararası iletişim stratejisinin önemli bir unsuru olarak ele almıştır. Bu si-

yaset, Ermenistan'ın kendi varlığını dünya siyasetine kanıtlamasını mümkün kılmıştır

Türk-Ermeni faaliyetlerinin yıllık takvimi gösteriyor ki 24 Nisan, Ermenilerin trajik tarihinin anma günü, Türkiye için bir hızlandırıcı haline geldi. Ermenistan'a ve Ermenilere yönelik Türk ilgisi baharla birlikte artmaktadır. ABD başkanının, yapaçağı yıllık açıklamada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere yapılan katliamları bir soykırım olarak ifade etmesinin önüne geçmek için çeşitli faaliyetler yürütülür. Ermeni aktivistler de bunun tam tersini yapmak için harekete geçerler. ABD'deki Ermeni ve Türk diasporaları cepheden bir muhalefete girerler. Bu nedenle, normalleşmeyi ya da uzlaşmayı hedefleyen her Türk-Ermeni girişimi için mart ayı ortalarından nisan sonuna kadarki süre en elverişsiz dönemdir. Fakat şunu kabul etmek gerekir ki, bu zaman dilimi, Türkiye hükümetinin Ermenistan'a ve Ermenilere ilgi gösterdiği tek dönemdir. Uluslararası girişimler ne yazık ki Ermeni meselesini Türkiye hükümetinin gündemine getirmenin en etkili yolu olmuştur. 2015 perspektifi de şimdiden aynı etkiyi yaratmaya başlamıştır.

■ Tarihin siyasallaştırılması

Ermeni toplumu soykırımın tanınması aracılığıyla ne elde etmeyi ummaktadır? Pek çok Ermeni örgütü bölgesel güç dengelerine gerçekçi bir şekilde bakmaktadırlar. Tanınma ve kabul görme, Ermeniler için ahlaki açıdan bir zafer olarak görülmemektedir. Tanınmanın, hayatta kalanların ve bir bütün olarak milletin bireysel ve kolektif yaralarını iyileştireceği umulmaktadır. Kaldı ki bazen tanınmanın sağlanması Türkiye tehdidine karşı teyakkuzda olunmasını sağlayacak bir dış politika aracı olarak resmedilmektedir.

Şu ana kadar 11'i NATO üyesi 23 ülke (ve ABD'de 42 eyalet) 1915'te yaşanan trajik olayları resmen soykırım olarak nitelemektedir. 1965'te soykırımı tanımaya ilişkin kanunu kabul eden ilk ülke Uruguay'dır.

Tanınma için yürütülen uluslararası çabalar bağımsız Ermenistan'ın kurulmasından çok önce başlamıştır. Süreç 1970'lerde hızlanmış ve 1998'de cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın önderliğinde başlatılan uluslararası kampanyaya verilen destekle momentum kazanmıştır. (Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan meseleden uzak durmuştur). 1985 yılında BM'nin bir alt komitesinde soykırım kabul edilmiş, bunu 1987 yılında Avrupa Parlamentosu, 1998 yılında da Avrupa Konseyi izlemiştir.

Bağımsız Ermenistan'ın kuruluşuna kadar diaspora milletin tek temsilcisi olarak görülürken, Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla diaspora yurtdışında yaşayan Ermenilerin temsilcisi durumuna gelmiştir

Ancak, geçmişin acılarının siyasallaştırılmasının ahlaki hedeflere hizmet edip etmediği şüphelidir. İnsan acılarının ucuz siyasi pazarlıkların malzemesi haline getirilmesi bu varsayılan ahlaki arayışlarla çelişmektedir.

Uluslararası kampanyanın arkasındaki amaçların şimdiye kadar karşılanıp karşılanmadığı tartışmalıdır. Bir resmi karar gerçekten tatmin sağlayabilir mi? Üçüncü ülkelerin soykırımın tanınmasına yönelik olarak kabul ettikleri resmi kararlar iletişimi zora sokmaktadır. Bunlar, her iki tarafta da Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesini savunan grupları hasar kontrolüne odaklanmaya zorlamaktadır. Oysa ki diaspora açısından öncelik Türkiye içerisinde bir etki yaratmak olmalıdır. Ermeni kimliğinin kabul edilmesi mücadelesi, Türkiye ile yapıcı bir şekilde birlikte çalışmayı gerektirmektedir.

Türkiye-Ermenistan sınırının açılması ve uzlaşma girişimleri

Avrupa'da Demir Perdenin düşüşü, paradoksal bir şekilde Türkiye-Ermenistan sınırının kapanmasına yol açtı. Yine de Türkiye ve Ermenistan devletlerinin birbirine komşu olması büyük bir fırsat olarak görülmelidir. Türklerle Ermeniler, tam da kapı komşusu olarak yaşadıkları için geçmişi aşip ortak bir varoluşu yeniden icat etmek zorundadırlar. Şüphesiz, bugünü şekillendirip geleceği inşa etmek geçmişle yüzleşmenin en iyi yoludur ve coğrafya bugünün şekillendirilmesinde çok önemli bir unsurdur; tarihsel bölünmeleri ortadan kaldıracak araçlar sunabilir. Akhuryan/Arpaçay ve Aras nehirleri bugün üzücü bir şekilde iki halk arasındaki tarihsel uçurumun simgesi olarak görünüyor. Sınırın açılmasının bölgesel kalkınma veya ticaretin gelişmesinin çok ötesinde bir önemi vardır. Sınırın açılması Türklerle Ermenilerin uzlaşmasında anahtardır. Bu, coğrafyanın tarihten aldığı intikam olacaktır.

Kapalı sınır kuşkusuz insanlar arası etkileşime önemli bir engel oluşturmuştur: Sınırın yeniden açılmasının imkânsızlığı sınır boyundaki nüfuslar arasındaki yüzyıllık uçurumun ortadan kalkmasını önlemiş, insani ve ticari etkileşimin önünde bir bariyer haline gelmiştir. Ancak kapalı sınıra rağmen coğrafi yakınlığın etkileri hissedilmektedir. İstanbul ve Erivan arasında yapılan doğrudan uçuşlar ve

Gürcistan üzerinden transit geçişlerin iyileştirilmesi iki ülke arasındaki sınır ötesi temasları geliştirmiştir. Serbest vize rejimi ve karayoluyla seyahatin düşük maliyeti, kültürel benzerliklerle ve birbirine karışmış kimliklerle desteklenen yakınlık faktörünün işlerliğine imkân tanımıştır. Geçiş dönemlerinin karakteristik özelliği olan kötü ekonomik koşullar nedeniyle insanlar geçimlerini sağlama zorunluluğundan ötürü seyahat ederler. 1990'ların kötü ekonomik koşullarında da küçük tüccarlar Ermenistan ve Türkiye arasındaki etkileşimin başlıca aktörleri olmuştur. Zaman içerisinde ekonomik koşulların iyileşmesiyle birlikte Ermenistan'dan Türkiye'ye turistik amaçlı ziyaretler başlamıştır. Örneğin Antalya, Ermenistan'dan gelen ziyaretçiler için popüler bir istikamet haline gelmiştir,¹ bazıları Anadolu şehirlerine de gezi düzenlemeyi tercih etmektedir. Elbette karşılıklı güvensizlikler ve derinlerde kök salmış korkular Ermenileri Türkiye'yi, Türkleri de Ermenistan'ı ziyaretten caydırabilir. Yine de merak, özellikle görece açık ve genç kesimler için pekâlâ önemli bir itici güç haline gelebilir.

Keza, Ağrı ve Ani'yi kapalı sınırın öbür tarafından seyretmek, kayıp tarihi yurda duyulan, hiç kapanmamış bir yaranın üzüntü ve acısından beslenen hasreti her daim taze tutar.² Bu hasret ancak kayıp memleket, engellerin kaldırılmasıyla ulaşılabilir ve elle tutulabilir olursa dindirilebilir. Bunun olması, algılanan tehdidi azaltarak güvenlik duygusu getirmekle kalmayacak, tarihsel yurda ulaşmanın men edilmesinden kaynaklı hayal kırıklığını da teskin edecektir. Türkiye, sınırını açarak Ermenilerin 'güvenliğine' önem verdiğini, geçmişte olanları bir kenara bırakarak bu ülke ve halkının gelişmesine ve esenliğine yönelik işbirliği yapacağını gösteren sembolik bir mesaj göndermiş olacaktır. En istikrarlı ve güvenli sınırlar, yoğun sınır aşırı etkileşim sonucu gözden kaybolan sınırlardır.

Türk Ulusal Bağlamında Ermeni Meselesi

Hrant Dink'in öldürülmesi Türk entelektüel çevrele-

1 2011'de 50.000 kadar Ermeni Antalya'ya seyahat ettihttp://www.epress.am/en/2011/06/14/armenian-tourists-to-prefer-antalya-again-this-year-aravot.html

2 Soykırım konusunda ACNIS tarafından yürütülen bir kamuoyu araştırması, görüşmecilerden %73,5'unun "soykırımın kabulü" sonucunda "tarihsel topraklara dönmeyi ve mağdurların varislerinin burada ikamet etmesini" beklediğini ortaya koymaktadır. Ermeni Soykırımı araştırması, "90 years and waiting" (90 yıllık bekleyiş), ACNIS, Nisan 2005.

rinde soykırım meselesine dair tartışmaları alevlendirdi. Bu açıdan bakıldığında, Türk-Ermeni uzlaşması Türkiye toplumunun ve siyasi sisteminin daha ileri bir biçimde demokratikleşmesinin önemli bir meselesi olarak görülmektedir. Bu bağlamda yapılan girişimler genellikle sivil katılımın entelektüel biçimleri şeklinde oluşturulmuştur. Sorun açık bir biçimde, Türkiye'nin ancak sosyal farkındalık ile konuşulur hale gelebilecek bir iç meselesi olarak tanımlanmıştır. Harcanan çabalarla, kolektif bellek yitiminin üstesinden gelinmesi ve kozmopolit kültürün hafızasının yeniden canlandırılması, Anadolu'daki Ermeni geçmişinin kabul edilmesi ve hatırlanması hedeflenmektedir. Bu açıdan yayıncılık sektöründe de kayda değer faaliyetler bulunmaktadır. Çoğunlukla sözlü tarih projeleri, sözlü tarih arşivleri ve kitapları gibi belgeler üretilmektedir. Var olan girişimlerin hatırı sayılır bir kısmı kültür ve sanat alanında görülmektedir. Bu faaliyetlerdeki temel beklenti, Osmanlı Ermenilerinin gündelik hayatlarına dair farkındalığı artırmak ve tarihsel bilgiyi çoğaltmaktır. Bu faaliyetlerde öne çıkan ortak tema, Türklerin ve Ermenilerin çatışma çıkmadan önce bir arada yaşadıkları yılların ve ortak kültürel miraslarının hafızasının yeniden canlandırılması arzusudur.

Şimdilik yarı-resmi çevrelerde Türk-Ermeni ilişkilerinden bahsederken kayda değer bir davranış değişikliği görülmemektedir. Ermenistan'la yapılan son resmi müzakerelerin neticesiz kalmış olması, görevin tamamlanmadığı izlenimini bırakmıştır. Ayrıca soykırımın 100. yıldönümü olan 2015'ten önce harekete geçilmesi gerektiğine dair kanı yaygınlaşmaktadır. 'Resmi' Türkiye, Ermeni meselesini ele alırken saldırıya karşılık verme gibi bir ihtiyaç olduğundan emin, cepheden bir muhalefetle korumacı bir tutum takınmaktadır. Sorun, tarihe dair akademik bir fikir ayrılığı olarak anlaşılıyor. Fakat bu akut bir sorundur ve uzun dönemli ve yıkıcı bir travmanın trajik etkilerinden ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşananlar Anadolu'da yaşayan tüm nüfus için travmatize ediciydi. Bununla birlikte, bu topraklarda tutunmayı başaranlar, başarılı olduğu bugün artık kanıtlanmış olan yeni bir dinamığe, yeni bir projeye dâhil oldular. Artık geçmişteki yanlışlıkları düzeltme zamanı geldi. Devlet, bugün artık empati gösterebilmek için yeterince olunmuş durumdadır.

Problemi empati yoluyla kavramak

Problemin ne olduğunu anlamak için tarihçi olmaya gerek yok. Empati kurmak kapıyı aralamak için yeterlidir: Türklerle Ermenilerin hakiki bir ilişkiye girmeye hazır olmaları azami önemdedir. Birbirimize ihtiyacımız var. Ermenilerin bu ihtiyacı kabul etmesi için biraz cesaret lazım ve bu ilişkiye girmeleri Türklerin belli bir ölçüde kendilerine güvenmelerini gerektiriyor.

Problem derin olsa da sanıldığı kadar karmaşık değil ve çözüm son derece açık. Çözüme uzanan sürece duygusal açıdan büyük çaba gerektiriyor. Burada en temel meseleler, zedelenmiş bir ilişkinin düzeltilmesi, yeniden karşılıklı güvenin inşa edilmesi ve geçmişle uzlaşılırken aynı zamanda komşu iki devlet ve iç içe geçmiş iki kimlik arasında olumlu ve yapıcı ilişkiler kurulabilmesidir. Akliselime ulaşmak için gereken şey daha fazla zaman değil; daha fazla fikir teatisi ve duygu yoğunluğudur çünkü insan beyninin duygularla algılama gibi bir yetisi vardır. Kendi kişisel geçmişimde de bunu deneyimledim. Ermenistan'a ilk yolculuğum ve Anadolu'yu 70 Ermeni'den oluşan bir grupla turlayışım, hayatımda geniş bir etki bırakan derin insani deneyimler oldu. Aslına bakacak olursak Ermenilerle ve Ermenistan'la kurduğum ilk ilişkilerde ve sonraki deneyimlerimde de duyguların sorunun çözümünde ne kadar önemli olduğunu çok iyi anlamıştım.

Ermenistan'a ilk kez 2001 Nisan'ında yolculuk ettiğimde yirmi altı yaşındaydım ve Türkiye'den Ermenistan'a yolculuk etmenin istisnai bir şey olarak nitelendirileceği gibi bir fikre sahip değildim. Üç haftalık ziyaretimin sonunda Ermenistan'ın Türkiye'ye herhangi bir komşu devletten daha yakın olduğunu; bugün kapalı olan sınırın Ermenistan'da yaşayan büyük çoğunluğun zihninde aslında hiç var olmadığını öğrendim. Esas keşfim ise Ermenistan nüfusunun önemli bir bölümünün Anadolu kökenli olduğu gerçeğiydi.

Ermenistan'a yaptığım bu ilk ziyaretten birkaç ay sonra Amerika'dan gelen 70 kişilik bir Ermeni grubuyla Anadolu'yu dolaşma fırsatım oldu. Gezi, Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi'nin (TABDC) desteğiyle Amerika Ermeni Kilisesi Piskoposluğu tarafından düzenlenen bir hac yolculuğunun parçasıydı. 150 ABD'li Ermeni hacı, 2001 Haziran'ının başında İstanbul'a geldi. Hacılar Erivan'a gitmeden önce Surp Krikor'un ayak izlerinin peşinde Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu dolaşmışlardı ve ben de gruplardan biriyle birlikte Kayseri, Malatya, Arapkir, Elazığ, Muş, Diyarbakır, Bitlis, Van, Doğubeyazıt, Iğdır ve

Kars'a yolculuk yaptım. Gezide yirmi yılı aşkın süredir binlerce ziyaretçiye Anadolu köylerinde refakat eden meşhur tur organizatörü Armen Aroyan³ da bizimle birlikte ve hac yolculuğumuz şimdiye dek düzenlenenlerin en büyüğü ve en görünür olanıydı. Bu yolculuğu bir turistik gezi ya da bir hac ziyareti olarak tanımlamak pek doğru olmaz⁴ çünkü yapılan aslında yasak topraklardaki köklere geri dönüş; o topraklarda yaşanmış olan geçmişin canlandırılması için kolektif olarak gösterilen bir çabaydı.

Bu bir haftalık yolculuk benim için son derece aydınlatıcı oldu. Örneğin, Akhtamar Adası'ndayken kimliğin siyasi bir meseleden çok varoluşsal öneme sahip kişisel bir mesele olduğunu idrak ettim. Malatya'daki 18. yüzyıldan kalma eski kilisede düzenlenen dini tören sırasında en son ne zaman bu kadar insanın burada toplandığını, Gregoryen ilahilerin en son ne zaman bu kilisenin duvarlarında yankılandığını düşünürken buldum kendimi. Bir zamanlar yerinde duran anıttan geriye sadece harabelerin kaldığını görünce hissedilen hayal kırıklığı ve üzüntüye; Arapkir'de kalan tek Ermeni aileye ziyaretimizde bütün köylülerin sevincine tanık oldum. Gezinin bir sonraki durağı bir zamanlar dillere destan ünü olan Protestan Okulu'nun yer aldığı Harput'tu ve okuldan geriye hiçbir şey kalmamıştı. Gruptan yaşlı bir kadın ağlamaya başladı. Harput doğumluydu, ailesinin, o on yaşındayken her şeyi geride bırakarak Harput'u terk edip Halep'e gittiğini öğrendim. Arkamızdaki evi, soldaki dik sokağı ve buraya ilişkin her ayrıntıyı hatırlayabiliyordu. Sonra başka bir adamın, Harputlu babasının mezarına koymak için yerden toprak aldığını fark ettim. Palu'ya gittiğimizde ise gruptan bir kadın teyzesini aramaya başladı; kadının annesi 10 yaşında Palu'dan ayrıldığında ve geride kız kardeşini bırakmıştı ve o hala Palu'da yaşıyordu. Orada köylülerin yaşlı teyzenin bulunması için nasıl seferber olduklarına tanık oldum. Köylüler bizi yaşlı bir kadının evine götürdüler fakat ne yazık ki kadın bize yardımcı olamadı. Bize annesinin de Ermeni olduğunu ve bir Türk ailenin kendisini bahçede bulup evlat edindiğini anlattı.

3 <http://www.bvahan.com/armenianpilgrimages/>

4 Gezi günlüğü 14 Temmuz 2001'de Armenian Reporter'da yayımlandı

Yapılması gereken: Türkiye'deki Ermeni Kimliğinin Onarılması

Türkler ve Ermeniler, 20. Yüzyılda inşa edilen milliyetçi anlatıların, sınırın her iki tarafının da hafızasından neredeyse tamamen silmiş olduğu 500 yıllık ortak bir tarihi paylaşmıştır. Geçmişte yaşanan olaylar daha geniş bir tarihsel dönemin bağlamında değerlendirilmelidir. Mimari, ortak Türk-Ermeni geçmişine dair güçlü bir referanstır. Ermeni mirasını yeniden keşfetmeyi ve korumayı amaçlayan çabalar aracılığıyla Ermeni diasporasıyla ortak bir zemin bulunabilir. Bunlara ek olarak kültürel mirasın yeniden değer kazanması Türkiye'deki kamuoyunun şekillendirilmesine de katkıda bulunabilir.

Diyarbakır'daki Surp Giragos Ermeni kilisesinin restorasyonu için yapılan seferberlik İstanbul Ermenileri, diaspora, ulusal ve yerel yetkililer arasında verimli bir işbirliği başlatılması ve ilerletilmesinin ideal yolu için iyi bir örnek sunar. Surp Giragos Kilisesi, 1515'te inşa edilmiştir. Bir dönem Ortadoğu'daki en büyük kiliselerden birisi olmuştur. Çan kulesi 1915 yılında, cami minarelerinden daha yüksek çan kulesi bulunması caiz bulunmadığı için Alman/Osmanlı top ateşiyle bombalanmış ve yıkılmıştı. 2009 yılında İstanbul'daki Surp Giragos Vakfı yönetimi tarafından İstanbul Patrikhanesinin desteğiyle bir restorasyon projesi başlatıldı. Vakıf yönetimi, Surp Giragos Kilisesinin mülklerinin senet ve tapularının yasal haklarını başarılı bir şekilde elde etti, daha sonra da restorasyon için gerekli tüm izinleri ve yetkileri aldı. Bunu dünya çapında düzenlenen bağış toplama faaliyetleri takip etti. Türkiye hükümeti tarafından restore edilen fakat bir devlet müzesine çevrilen Van'daki Akhtamar Adası Kutsal Haç Ermeni Kilisesi'nin aksine, Diyarbakır'daki Surp Giragos Ermeni Kilisesi, resmi olarak Ermeni Patrikhanesi'nin kontrolünde bir Ermeni kilisesidir. Restorasyon çalışmaları 2009 yılında başladı ve kilise Ekim 2011'de ibadete açıldı. Çan kulesi bundan bir yıl sonra açıldı. Toronto'da yaşayan bir inşaat mühendisi ve piyanist olan Raffi Bedrosyan, bir yenileme projesi organize etti ve diasporadaki fon için para toplanmasına yardım etti. Fon, restorasyon masraflarının %70'ini ödedi, ki bu 2,5 milyon ABD doları değerindedir. Geriye kalan %30'luk kısım Diyarbakır Belediyesi tarafından karşılandı. Bunlara ek olarak vakıf yönetimi, vakfa ait malların iadesini başarıyla sağladı ve kilise binasının bakımı ve korunması için düzenli bir gelir elde etti. Bu sayede, Anadolu'da 1915'ten bu yana ilk kez bir Ermeni kilisesinin malları geri kazanılmış oldu.

■ Kürt çoğunluğundaki şehirlerde Ermeni mirası

Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Van ve Diyarbakır gibi şehirlerin belediyeleri, kendi şehirlerinde yer alan Ermenilere ait kültürel miras alanlarını restore etme ve hem Ermenistan'dan hem de diasporadan Ermenilerle iyi ilişkiler kurma konusunda son derece isteklidirler. Kendilerini Türk milliyetçiliğinin kurbanı olarak gören Kürtler, tarihle yüzleşerek Ermenilerle barışma konusunda isteklilik göstermektedirler. Ayrıca Ermenilerin acılarından dolayı Kürt milliyetçiliğinin kısmen de olsa sorumlu olduğunu kabul etmektedirler.

Belirleyici bir faktör olarak Kürtlerle barış süreci

Kürt meselesi, bugün en temel siyasi sorundur ve ulusal kimliğin yeniden tanımlanması ve sorgulanması sürecini destekleyen en güçlü dinamiktir. Ulusal kimliğin yeniden tanımlanması, Türk milletinin kurucu mitlerinin sorgulanmasıyla birlikte tarihin yeniden değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle Türk-Ermeni ilişkileri meselesi, Kürt sorunu ile iç içe geçmiştir. Ayrıca, siyasi arenada Kürt sorunu milliyetçi duyguları alevlendirmekte ve toplumda kutuplaşmalara yol açmaktadır. Diğer taraftan, BDP, Ermeniler ile uzlaşmanın siyasi alandaki tek savunucusudur.

21 Ekim 2009 yılında TBMM'de gerçekleşen görüşmede Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan protokole dair ifade edilen fikirler, Ermenistan'a ilişkin ulusal siyasi söyleme dair iyi bir örnek sağlamaktadır. Muhalefet partilerinin, yani MHP ve CHP'nin gösterdikleri tepkiler benzerlik taşımaktadır. Her iki partinin milletvekilleri de Yukarı Karabağ'daki Azerilerin çektikleri eziyetleri gündeme getirmiş ve Türkiye'nin Azerilerin davasıyla dayanışmasının öneminden bahsetmişlerdir. Yalnızca Kürt siyasi partisi, (O dönemde DTP, şimdi BDP) protokollere ilişkin desteğini açıklamış ve Türklerle Ermeniler ve Kürtlerle Ermeniler arasında tarihsel uzlaşma ihtiyacını vurgulamışlardır.

24 Nisan 2013

Dünyanın dört bir yanındaki Ermeniler, Ermeni dini ve entelektüel liderlerinin İstanbul'da toplu halde tutuklandığı ve Ermeniler için sembolik bir gün olan 24 Nisan'ın 98. Yıldönümünü anmak üzere bir araya geldiler. Son birkaç yıldan bu yana İstanbul, Diyarbakır ve İzmir'de anma törenleri düzenlenmektedir.

Bu yıl, 20 ırkçılık karşıtı örgüt temsilcisi ve 15 ülkeden Ermeni temsilcilerin oluşturduğu bir Avrupa delegasyonu 24 Nisan anması için, sadece kısa bir süredir anma törenlerinin gerçekleştirildiği İstanbul'a geldi. Avrupa Irkçılık Karşıtı Taban Örgütleri Hareketi (The European Grassroots Antiracist Movement-EGAM), Türkiye'deki paydaş kuruluşu Irkçılığa ve Milliyetçiliğe Dur De Girişimi'nin davetine olumlu yanıt vermiş ve bu iki kuruluş Türkiye'deki insan hakları aktivistlerinin de desteğiyle 24 Nisan anma törenlerine katılmak üzere ortak bir delegasyon oluşturulması konusunda Avrupa'daki Ermeni Hayırseverler Genel Birliği (The Armenian General Benevolent Union-AGBU)⁵ ile işbirliği yapmıştır.

Barışma için Türkler ve diaspora Ermenileri arasında açılacak iletişim kanalları çok önemlidir. Biz Türkiye insanları, aslında bizim olan bu diasporayla yeniden bağ kurma yollarını aramalıyız. Kimliğimizin parçalarını dünyanın dört tarafına dağılmış diaspora evlerinde bulabiliriz. Bizler, Ermenileri memleketlerine geri döndüklerinde içtenlikle karşılamak için bekliyor olacağız.

Yeni kitabının tanıtımı için yakında İstanbul'a gelecek olan "Sandcastle Girls" kitabının yazarı Chris Bohjalian'a, 24 Nisan'ın "ölülerin yası olduğu kadar yaşayanların da zaferi olduğu" konusunda tam anlamıyla katılıyorum. 2001 yılında Erivan'a ilk ziyaretim sırasında, 24 Nisan'da hiç düşünmeksizin Tsitsernakaberd'e Soykırım Anıtı'na gitmiştim. Müzeye bağlı enstitüde çalışan genç tarihçi Meline ile birlikte anıta bir papatya bırakmıştık. Muhteşem bir Ağrı Dağı manzarasını gözler önüne seren olağanüstü bir bahar günüydü. "Hemen karşı Türkiye, bu kadar yakın" diye düşündüm. O gün, benim için matem değil umudun günüydü.

5 Dünyadaki en büyük kar amacı gütmeyen Ermeni örgütü olan AGBU, 1906'da kuruldu. Ermeni kimliğini ve mirasını eğitim programlarını, kültürel ve insani programları destekler ve her yıl dünyanın dört bir yanındaki yaklaşık 400.000 Ermeni'nin hayatlarına temas eder.

Yazar Hakkında

Burcu Gültekin Punsmann, doktora derecesini Institut d'Etudes Politiques de Paris'ten (Sciences-Po Paris) almıştır. On yıldan bu yana Türk-Ermeni sorunları alanında araştırmacı, STK çalışanı ve sivil toplum aktivisti olarak görev yapmaktadır. 2002 yılında Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA, İstanbul) için 'The Stakes of the Opening of the Turkish-Armenian border, Cross-Border Relations between Turkey and Armenia' (Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Saikleri, Türkiye ve Ermenistan arasındaki Sınır Ötesi İlişkiler) başlıklı çalışmanın yazarıdır. 2001-2003 yılları arasında Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC), 2003'ten 2009'a kadar da International Alert (IA) ile birlikte çalışmıştır. Ayrıca, 2006-2008 yılları arasında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Merkezi'nde, Ekim 2009 ve Şubat 2013 arasında Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'nda (TEPAV) görev yapmıştır. Halen Ankara'da yaşamaktadır.

Künye

Bu yayında ifade bulan görüşler, Friedrich-Ebert-Stiftung'un görüşleri ile örtüşmek zorunda değildir.

Friedrich-Ebert-Stiftung
Cihannüma Mahallesi Mehmet Ali Bey Sk. 12/D5
34353 Beşiktaş-İstanbul
Türkiye

Tel: +90 212 310 82 37
contact@festr.org
www.festr.org

Responsible: Michael Meier
© FES Turkey, 2013